

yiz kelimesi mecazi olarak "bağış ve lutufkârlık" mânasında kullanılmıştır. Bu kökten türeyen fiiller "akmak, taşmak, dalmak" anlamında Kur'an ve hadislerde de geçmektedir.

İlk sūfîler feyiz ve ondan türetilen ifâze, istifâze ve tefeyyüz gibi kelimeleri tasavvuf terimi olarak kullanmamışlardır. Bu kavramı, oluş ve varlığı açıklamak üzere kullanan ilk mutasavvıf Muhyiddin İbnü'l-Arabî olmuştur. İbnü'l-Arabî, bilgi ve varlık problemini vahdet-i vücûd* inancı çerçevesinde açıklamak için feyiz terimiyle bunun iki şekli olan feyz-i akdes ve feyz-i mukaddes tabirlerine yer vermiştir. Ona göre Allah sürekli bağış ve lutf sahibidir; her çeşit iyilik ve nimet O'ndan taşır gelir ve bu taşımaya feyiz veya feyezân denir. Cömertliğin mükemmel örneğini teşkil etmesi sebebiyle O'na "mebdeü'l-feyz" ve "feyyâz" ismi de verilir (*el-Fütûhât*, I, 256, 258). İbnü'l-Arabî'ye göre bilgiler kesbî, mükteseb ve vehbî, mevhub olmak üzere iki kısma ayrılır. Vehbî bilgiler aklın idrak alanının üstünde olduğundan bunlara ancak ihsan edilirse sahip olunabilir. "Füyûzât" denilen bu bilgileri zâhir âlimleri, âbid ve zâhidler değil gönül ehli olan mükâşefe ve müşâhede erbabı elde edebilir (*a.g.e.*, II, 78). Feyzin kaynağından gelen bilgiler sırta, oradan ruha, oradan da nefse ulaşır. Nebî ve velîlere gelen bilgiler bu türdendir. İlahî feyiz dâimî olduğundan velîler aracılığıyla sürekli olarak insanlara ulaşır (*a.g.e.*, IV, 162, 273). Mutasavvıflar feyiz denince bu ilmi anlar; bunu almaya "istifâze, tefeyyüz, ahz-ı feyz; vermeye de "ifâze" derler. İlahî ve rabbânî feyzin insanlara ulaşmasında aracı olmaları itibarıyla nebî ve velîler de feyzin kaynağı sayılır. Azîz Neseffî, akl-ı evvel olmadan hiçbir akıl ve ruha bilginin ulaşmayacağını, akl-ı evvelden maksadın da Hz. Peygamber olduğunu söyler (*Kitâbü'l-İnsânî'l-kâmil*, s. 235, 315). Şehâbeddin es-Sühreverdî feyzin ulaşmasında meleklerin de aracı olduklarını kaydeder (*el-Elvâhu'l-îmâdiyye*, s. 50, 51, 166).

İbnü'l-Arabî bir tek varlığın (Allah) bulunduğunu, var olarak görünen her şeyin bu varlığın çeşitli görüntüleri olduğunu söylerken de feyiz ve feyezân nazariyesine dayanır. Ona göre bütün varlıklar, belli bir kaynaktan çıkıp akan bir su gibi o varlıktan çıkıp akmaktadır. Herhangi bir kesintinin söz konusu olmadığı bu akışta varlık her an kaynağına muhtaçtır ve her lahza ondan aldığı destekle varlığını devam ettirmektedir. Bundan

dolayı bir akışın eseri ve bir taşmanın sonucunu olan varlık da aslında bilgi gibi ilâhî bir feyizdir. Burada feyiz "varlığın zuhur ve tecelli etmesi" anlamına gelir.

Feyiz, biri en kutsal (feyz-i akdes), diğeri kutsal (feyz-i mukaddes) olmak üzere iki çeşittir. En kutsal feyiz, "şeylerin ve istidatlarının önce ilim, sonra da aynı mertebesinde var olmalarını gerektiren öz sevgi (hubb-i zâtî) tecellisinden ibarettir" (*et-Ta'rifât*, "feyz" md.; İbnü'l-Arabî, *Fuşûş*, s. 49). Bu tarifile, Hak'ın Hak'tan başka hiçbir şeyin düşünülmediği en yüksek seviyedeki zât tecellisine işaret edilir. Bu mertebede çokluğa imada bulunduğu için ilâhî isimlerin varlığı bile söz konusu olmaz. En kutsal feyiz "Hak'ın, zâtında zâtî ile zâtî için tecelli etmesi" anlamına geldiğinden dış âlemde herhangi bir tecelliden bahsedilmez. Bu tecelli vâhidîyyet mertebesinde kendini a'yân-ı sâbite ve bilgi sûretleri halinde belli eder.

Kutsal feyiz ise en kutsal feyizde söz konusu olan ayınların istidatlarının dış âlemde zuhur etmesini gerektiren ilâhî isimlerin tecellisinden ibarettir. Buna göre kutsal feyiz en kutsal feyze dayanır. En kutsal feyizle a'yân-ı sâbite ve aslî istidatlar ilim mertebesinde hâsıl olur; kutsal feyizle de bütün gerekleri ve nitelikleriyle a'yân-ı sâbite dış âlemde ortaya çıkar (*et-Ta'rifât*, "feyz" md.). Feyzin bu ikinci mertebesindeki isim tecellisi çokluk ifade eder. En kutsal feyiz lâ taayyün ve vâhidîyyet mertebelerindeki tecelliden, mukaddes feyiz ise bunlardan sonra gelen ervah, misal, şehâdet ve insan mertebesindeki tecelliden ibarettir (Konuk, *Fusûsü'l-hikem Tercüme ve Şerhi*, I, 118).

Mutasavvıflara göre Hak'tan gelen feyiz (bilgi ve ruhî zevk hali) akl-ı evvel denilen Hz. Peygamber aracılığıyla velîlere, onlar aracılığıyla da insanlara ulaştığından müridlerin feyiz menbaî mürşidlerdir. Mürşidin doğrudan doğruya akl-ı evvel vasıtasıyla Hak'tan aldığı feyze "ilâhî feyiz", silsile vasıtasıyla aldığı feyze "isnâdî feyiz" denir. Müridin tarikata girip şeyhten feyiz ve irfan almasına da "ahz-ı feyz" adı verilir.

Feyiz nazariyesi, Yeni Eflâtunculuğun kurucusu Plotin'in *Ennéades*'inde yer alan, Fârâbî, İhvân-ı Safâ ve İbn Sinâ'da da görülen sudûr teorisini andırıldığı, dolayısıyla temelde felsefî kaynağa dayandığı ileri sürülerek eleştirilmiştir. Affî, İbnü'l-Arabî'nin feyiz nazariyesinin Plotin'in sudûr nazariyesinden farklı olduğunu kanaatindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "feyz" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1173; *Kâmus Tercümesi*, II, 1290; Suâd el-Hakîm, *Mu'cemû's-şûfî*, "feyz" md.; Şehâbeddin Sühreverdî, *el-Elvâhu'l-îmâdiyye* (nşr. Necef-kulî Habîbî, *Se Risâle ez Şeyh-i İsrâk* içinde), Tahran 1397, s. 24-25, 50, 51, 166; Bakî, *Meşrebü'l-ervâh*, s. 98; Sühreverdî, *Heyâkülü'n-nûr: Nur Heykelleri* (trc. Saffet Yetkin), Ankara 1986, tür.yer.; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, I, 256, 258; II, 78; IV, 162, 273; a.mlf., *Fuşûş* (Affî), s. 49; Azîz Neseffî, *Kitâbü'l-İnsânî'l-kâmil* (nşr. M. Molé), Tahran 1403/1983, s. 235, 315; Alâüddeve-i Simnânî, *el-Ürve li-ehli'l-halve ve'l-celve*, Tahran 1362 hş., s. 176-177, 217-220, 467; İbnü'l-Hatib, *el-Hubbü's-şerîf*, Beyrut 1970, s. 555; Ebü'l-Alâ el-Affî, *Ta'likâtü'l-Fuşûşü'l-hikem* (İbnü'l-Arabî, *Fuşûş* [Affî] içinde), s. 9, 151; a.mlf., *Muhyiddin İbn Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1978, s. 66-69; Ahmed Avni Konuk, *Fusûsü'l-hikem Tercüme ve Şerhi* (haz. Mustafa Tahralı — Selçuk Eraydın), İstanbul 1987, I, 118, 250, 251; a.mlf., *Tedbirâtü'l-İlahiyye Tercüme ve Şerhi* (haz. Mustafa Tahralı), İstanbul 1992, bk. İndeks; Tj. De Boer, "Feyz", *IA*, IV, 589-592.

SELÇUK ERAYDIN

FEYLESOF

(bk. FİLOZOF).

FEYRÜZ ed-DEYLEMİ

(bk. FİRÜZ ed-DEYLEMİ).

FEYYÜM

(الفيوم)

Yukarı Mısır'da şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

Aslında bir coğrafi bölge olan Feyyûm, Kahire'nin 100 km. güneybatısında yer alan ve ortasında Birket Kârûn (Moeris gölü) bulunan yaklaşık üçgen biçiminde bir havzadır. Feyyûm adı eski Mısır dilinde "göl" ve "deniz" anlamlarını taşıyan pa-yôm (Koptça phiom) kelimesinden gelir. Zira o dönemde burası bir göller bölgesiydi ve özellikle ortasındaki göl çevrenin su deposu sayılarak Göl ile Nil nehri arasında yer alan Feyyûm Mısır'ın en eski şehirlerinden biri olup Firavunlar devrinde "ada" mânasına gelen Şedit (Chedit) adıyla kurulmuş ve Sobek'in (timsah tanrı) kült merkezi olmasından dolayı da Helenistik devirde Krokodilopolis (timsah şehri) adıyla anılmıştır; Romalılar'ın ise buraya Arsinoe dedikleri bilinmektedir. Müslüman tarihçiler, Hz. Yûsuf'un Mısır'da iken ilâhî bir işaretle bu şehri kurduğunu söylerler.

Bölgenin sulaklığı bir çöküntü havzası olmasına bağlıdır; 50 × 40 km²'lik bir

alanı kaplayan havzanın ortalarında Birket Kârûn'a doğru derinlik deniz seviyesinin 45 m. kadar altına iner. Nil nehri kıyısı olmayan Feyyûm sulama ihtiyacını Nil'in kollarından Bahr-i Yûsuf ile karşılar. Firavunlar döneminde bu nehir kolunun bulunduğu kesimde arazi kazanmak gayesiyle bentler yaptırılmış ve böylece tarıma elverişli çok kıymetli topraklar elde edilmiştir. Feyyûm eski kaynaklarda hemen her defasında Mısır ismiyle birlikte zikredilir ve çok gelişmiş bir bölge olarak gösterilir (Makdisî, s. 199; İdrîsî, I, 327-329).

Amr b. Âs Mısır'ı fethedildiğinde bu bölgeyi, şehri savaşmadan teslim eden halk ile barış antlaşması yaparak ele geçirmiş ve İslâm'ı kabul etmeyenlerden cizye alma yoluna gitmiştir. Fetihten sonra iskân amacıyla gelen Araplar'ın bir kısmı Fustat'ı (eski Kahire) kurarken Lahm, Murâd, Benî Kilâb ve Benî Aclân kabileleri özellikle hayvanlarını otlatmak için Feyyûm bölgesini tercih ettiler. Abbâsîler'le yaptığı savaşta mağlûp olarak Suriye'den Mısır'a geçen Emevîler'in son halifesi Mervân b. Muhammed Feyyûm bölgesine kendisini takip eden Abbâsî ordusuna tekrar yenildi ve onun öldürülmesiyle Emevî Devleti burada sona ermiş oldu (750). Abbâsîler döneminde Feyyûm bölgenin siyasî gelişmelerinde etkin bir rol aldı. Daha sonra Mısır'a hâkim olan Fâtımîler, Feyyûm'u idarî bakımdan Mısır'ın dört eyaletinden biri olan Kus'a bağlı bir bölge (küre) yaptılar. Feyyûm Fâtımîler'in Şîlîği Mısır'da yaymaları sırasında önemli bir rol oynadı. Eyyübîler döneminde idarî yapısında bir değişiklik olmadan el-A'mâlû'l-Feyyûmiyye diye anıldı. Bu döneme kadar il-tizam usulüyle idare edilen toprakları 589'dan (1193) itibaren iktâ olarak büyük emirlere verilmeye başlandı. Eyyübîler Şîler'in merkezi olan bu bölgede Sünnîliği yaymak gayesiyle medreseler açtılar; Selâhaddin-i Eyyübî 1173'te burada el-Hankâhu's-Sâlihîyye'yi yaptırdı.

Bahrî Memlûkleri döneminde Yukarı Mısır emirinin idaresindeki el-A'mâlû'l-Feyyûmiyye Çerkez Memlûkleri zamanında Behnesâ ile birlikte bir **kâşiflik***e dönüştürüldü. Memlûk sultanları Mısır'ın en zengin bölgelerinden olan Feyyûm'daki Arap şeyhleri ve emirleriyle iyi ilişkiler kurdular ve onlara asker hazırlama karşılığında mukâataalar verdiler. Buna rağmen bölgenin tam anlamıyla Memlûk nüfuzu altına girdiği söylenemez. Nitekim Feyyûm kâşifi Cânim es-Seyfî

1517'de Osmanlı ordusuna katılarak Mısır'ın Türkler tarafından fethinde rol oynamış, 1522'de ise Garbiye kâşifi İnal ile birlikte isyana kalkıştığı için bertaraf edilmiştir. Mısır kanunnâmesinin tanziminden (1524) sonra bütün ülkede Osmanlı idaresi hissedilir hale geldi ve diğer vilâyetler gibi Feyyûm da otorite altına alındı; ancak daha sonra burası XVII ve XVIII. yüzyıllarda isyancı Urbân şeyhlerinin merkezi oldu.

1798'de Napolyon'un Said bölgesini işgali üzerine sancak beyi Murad Bey Feyyûm'a doğru geri çekildi ve yöre halkı da onunla birlikte Fransızlar'a karşı direndi. İşgalci kuvvetlerin çekilmesinden (1806) sonra Memlûk beylerinden Yâsin Bey tarafından ele geçirilen Feyyûm'u Kavalalı Mehmed Ali Paşa büyük bir mücadeleye ile geri aldı (1810). İngilizler'in Mısır'ı işgali süresince Feyyûm bölgesi koloni dönemi sanayi hareketlerinde aktif bir görev üstlendi. Feyyûm 1220'de (1805) vilâyet, 1241'de (1826) memuriyet ve 1249'da (1833) müdüriyet haline getirildi. XIX. yüzyılın ortalarında bazan Benî Süveyf, Benî Mazar ve İlminyâ ile, bazan da yalnız Benî Süveyf ile birlikte orta bölge müdürlüğü, 1870'te de yine tek başına müdüriyet oldu; zamanımızda ise muhâfaza (vilâyet) statüsüne sahiptir.

Nil vadisinde şehirleri birbirine bağlayan demiryolu hattı (1874) Feyyûm'un da kalkınmasında rol oynamıştır. Bugün Mısır'ın ekonomik hayatı yanında turizm yönünden de önemli bir yere sahip olan Feyyûm'daki Kârûn gölünün yüzölçümü 600 km²'dir. Bölgede yapılan arkeolojik kazılarda eski dönem medeniyetlerini yansıtan birçok tarihî kalıntı ortaya çıkarılmıştır. Havası yılın dört mevsiminde mutedil olan Feyyûm'da ortalama sıcaklık 29 C° dir. 1986 sayımına göre vilâyetin nüfusu 1.544.047, şehrinki 212.523'tür. Bölgede pamuk, tütün, buğday, zeytin ve incir ziraatı ile hayvan besiciliği yapılır; şehirde oldukça ileri seviyede ip-lik, dokuma, deri ve tütün mâmulleri endüstrileri bulunmaktadır.

İlk fetih yıllarından başlayarak çeşitli dönemlerde Feyyûm bölgesinin her tarafında birçok cami, mescid, medrese ve köprü inşa edildi. I. Baybars tarafından yaptırıldıktan sonra 1512, 1709 ve 1825 yıllarında tamir edilen Kantaratül-lahîm, Kayıtbay'ın eşi Hond Aslbay tarafından yaptırılan mescid ve köprü, Osmanlı döneminde Feyyûm ve Behnesâ kâşifi Süleyman b. Cânim b. Kasruh'un yaptırdığı el-Mescidü'l-Muallak ve Emîr

Süleyman Mescidi Feyyûm'daki en önemli İslâmî eserlerdir. Bölgede kurulan vakıf medreseleri yolu ile kültüre büyük hizmetler sağlandı. Şâfiî ve Mâlikî olarak ikiye ayrılan medreselerde birçok ilim adamı yetişti. Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî (ö. 770/1368-69), Abdülkâdir b. Muhammed el-Feyyûmî (ö. 1022/1613) ve oğlu Abdülber b. Abdülkâdir el-Feyyûmî (ö. 1071/1660) bu şehre nisbet edilen tanınmış âlimlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

- İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır* (Torrey), s. 14-16, 169-170; Makdisî, *Ahsenü't-tekâsım*, s. 199; İdrîsî, *Nüzhetu'l-müstak*, Beyrut 1989, I, 125, 131, 317, 324, 327-329; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IX, 366; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 286-288; Makrîzî, *Hıta*, I, 241-250; Vezzân ez-Zeyyâtî, *Vaşfu'lfrıkkıyye*, II, 191, 193, 235; Ebû Osman en-Nablusî, *Târıhu'l-Feyyûm ve bilâdih* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1992; Ali Paşa Mübârek, *el-Hıta't-Tevfıkiyye*, Kahire 1987, XVI, 84-94; H. Lorin, *L'Egypte d'aujourd'hui*, Cairo 1926, s. 53-60; Muhammed Remzî, *el-Kâmûsü'l-coğrafi li'l-bilâdi'l-Mısriyye*, Kahire 1960, III, 11-15, 96; S. J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798*, Princeton 1962, s. 321-359; Suâd Mâhir Muhammed, *Muhâfazatü'l-cumhuriyyeti'l-'Arabıyyeti'l-muttahide ve aşaruhe'l-bakiyye mine'l-'aşri'l-İslâmî*, Kahire 1966, s. 68-75; Abdüsselâm Selâme, *el-Feyyûm: cennetü's-şahrâ*, Kahire 1967, s. 1-15; Cemâleddin Sâlim, *Fi Ziyâreti'l-'aşri'l-Feyyûm*, Kahire 1968, s. 5-13; Hasan M. es-Sâidî, *el-Feyyûm ft zilâli'edeb ve't-târıh*, Kahire 1972, s. 18-20, 44, 59, 76, 119; Saîd Abdülfettâh Âşûr, "el-Feyyûm mine'l-fethi'l-'Arabî hatte'l-gazvi'l-'Osmânî", *Buḥûş ve dirâsât ft târîhi'l-'uşûri'l-vustâ*, Beyrut 1977, s. 13, 20-25; M. Beyyûmî Mihrân, *Mısır*, İskenderiye 1409/1988, I, 218-224, 257-259; İbrâhim Ahmed Âmir, *Medînetü'l-Feyyûm fi'l-'aşreyni'l-Memlûkt ve'l-'Osmânî* (yüksek lisans tezi, 1989), Kahire Külliyyeti'l-Âsâr; Seyyid Muhammed es-Seyyid, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, İstanbul 1990, s. 74, 82, 150, 255; Münîr Nasif, "el-Feyyûm", *Mecelle-tü'l-'Arabî*, III, Kuvvet 1968, s. 68-90; B. Moritz, "Feyyûm", *IA*, IV, 585-589; P. M. Holt, "al-Fayyûm", *EI*² (İng.), II, 872-873.

SEYYİD MUHAMMED ES-SEYYİD

FEYYÜMÎ, Abdülkâdir b. Muhammed

(عبدالقادر بن محمد الفيومي)

Abdülkâdir b. Muhammed
b. Ahmed el-Feyyûmî
(ö. 1022/1613)

Şâfiî fakihî,
matematik ve astronomi âlimi.

Yukarı Mısır'daki Feyyûm şehriden olup hayatı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Kahire ulemâsından Şemseddin er-Remlî'den Şâfiî fikhî okudu. Daha sonra